

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.9

О. М. Литвинов

АНАЛІЗ СИСТЕМИ МЕТОДІВ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Проаналізовано систему методів кримінологічного впливу, розглянуто основні форми їх реалізації в процесі функціонування механізму протидії злочинності.

У процесі функціонування механізму протидії злочинності використовуються різні методи кримінологічного впливу, які дозволяють упорядкувати, направити та ефективно організувати виконання кримінологічних функцій, етапів, процедур і операцій. У сукупності вони виступають як відповідна підсистема, виділена згідно з принципом рівневої диференціації системних утворень.

Специфіка функціонування механізму протидії злочинності ставить на порядок денний питання про конкретизацію методів кримінологічного впливу (способів і засобів здійснення діяльності) залежно від рівня розв'язуваних завдань, поєднання різних методів і форм усередині локальних систем. Методи індивідуального впливу займають особливе місце в концепції функціонування зазначеного механізму, тому що на їхній основі відбувається взаємне збагачення теорії та практики протидії злочинності. Названі методи дозволяють сформувати систему правил, прийомів і підходів при вирішенні конкретних завдань. Тому як метою даної статті є теоретичне обґрунтування можливості використання системи методів у процесі вивчення проблем здійснення діяльності із протидії злочинності, збільшення знань про даний феномен, а також про закономірності процесів і явищ, що протікають у ньому.

Новизною даної статті є розгляд підсистеми методів кримінологічного впливу, а також конкретних форм їхніх проявів у середовищі функціонування механізму протидії злочинності.

Методи впливу в сучасній кримінології досліджені переважно через призму системи індивідуальної профілактики (М. М. Биргеу, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. Е. Жалинський, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, В. В. Коваленко, М. В. Костицький, О. М. Литвак). Проте основна увага приділена конкретним формам індивідуальної профілактичної діяльності. Система ж методів досліджена фрагментарно та із застарілих ідейних позицій.

Представляється, що методи даної групи слід розглядати як поняття, що розкриває образ дій суб'єкта в ході здійснення діяльності на даному рівні. Методи кримінологічного впливу відображають важливу характеристику механізму – вони описують, як він здійснюється. Сутність методів даної групи визначається характером впливу, що обумовлений діалектичною взаємодією цілей перетворюючого впливу на об'єкт, специфікою діяльності та засобів, використовуваних для його зміни.

Якщо проаналізувати дане положення, то вибудовується залежність у вигляді ланцюжка «мета – діяльність – засіб», у якій до повного логічного ряду бракує такого поняття, як результат. Останній при розгляді сутності методів впливу обов'язково має бути на увазі, тому що застосування методів указує, як може бути досягнуто результат. Аналіз сутності цих методів дозволяє зробити висновок про основну спрямованість даної категорії на ефективне досягнення результату.

Методи впливу застосовуються суб'єктом у процесі всієї діяльності щодо протидії злочинності. Перед її учасниками постає питання про диференціацію методів відповідно до складових кримінологічного процесу, адже вони здійснюють і роботу з інформацією, і організаційну роботу, і керівництво, і реалізацію індивідуального впливу притаманними даним видам діяльності способами і прийомами. Тому методи кримінологічного впливу не можуть тільки декларувати способи абстрактної діяльності; коли діяльність не конкретна, не можна вимагати, щоб методи забезпечили досягнення конкретного результату. Щоб максимально витримувати спрямованість методів на результат, доцільно максимально конкретизувати діяльність, способами якої вони є.

Невід'ємною складовою частиною протидії злочинності є індивідуально-профілактичний вплив [1, с. 262]. Він здійснюється, по-перше, щодо тих, хто вже вчинив правопорушення або злочин, і, по-друге, щодо тих, хто перебуває в несприятливих умовах і може у зв'язку із цим стати на шлях вчинення злочинів. Індивідуальна профілактика злочинів містить у собі комплекс заходів, спрямованих, у першу чергу, на забезпечення відповідного морального формування особистості, виявлення та усунення несприятливого впливу на неї, що може привести до протиправної поведінки. Індивідуальний вплив попереджає можливість вчинення злочинів, забезпечує сприятливі умови життєдіяльності людей.

Індивідуальний кримінологічний вплив – це свого роду опосередкований соціальний контроль. Як відомо, суспільство за допомогою різноманітних норм, головним чином, правових і моральних, регулює поведінку особистості, з одного боку, надаючи їй можливість удосконалення певних позитивних про-

явів і заохочуючи за це, а з іншого – примушуючи особу утримуватись від цілої низки небажаних для суспільства дій, засуджуючи та різноманітними методами виправляючи поведінку особи. Таким чином, індивідуальний вплив необхідно розглядати як невід'ємну складову частину протидії злочинності в цілому.

Цій групі методів як специфічному виду практичної діяльності властиві конкретні способи здійснення [2, с. 87–94]. Способи індивідуального профілактичного впливу на особу з антигромадським поглядом, котрі застосовують з метою недопущення протиправної поведінки, повинні відповідати демократичному характеру всієї базової діяльності.

При розробленні методів індивідуального кримінологічного впливу однаково важливо враховувати нормативний і професійно-цільовий аспекти [3, с. 8–9]. У природі даної діяльності вихідним положенням є повага до людини, визнання її головною цінністю суспільства, віра в можливість виправлення і перевиховання осіб, поведінка яких відхиляється від норм, вимог і традицій, насамперед виховними методами.

Треба зазначити, що індивідуальний кримінологічний вплив у переважній більшості випадків повинен базуватись на застосуванні непримусових методів. Цим і пояснюється розширення сфери і масштабів діяльності із профілактики злочинів. Разом із тим, не слід зневажати практикою застосування примусових методів на індивідуальному рівні. Кримінологічний вплив, будучи врегульованим нормами права, не може не містити елементів примусу, здатних примушувати до дотримання вимог норм права.

Об'єктами індивідуального впливу в основному є особи зі стійкою антигромадською акцентуацією, що проявляється в неправомірній поведінці. Тому безпосередньому профілактичному впливу передують етапи виявлення, вивчення і постановки на облік осіб, які можуть, судячи з їхньої асоціальної поведінки, вчинити злочини або інші правопорушення. Ці етапи, як відомо, також охоплюються категорією діяльності з індивідуальної профілактики злочинів [4, с. 56–57].

Переконання як метод індивідуального кримінологічного впливу – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, які здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості осіб і закріплення позитивної соціальної орієнтації. Переконання – основний метод індивідуальної профілактики злочинів [5, с. 208].

У процесі переконання можуть бути досягнуті та реалізовані такі цілі індивідуального профілактичного впливу: недопущення вчинення злочинів; подолання основних антигромадських орієнтацій, які можуть привести до вчинення злочинів або

інших правопорушень; нейтралізація негативного впливу на особу з боку навколишнього мікросередовища. Крім того, може бути досягнута і кінцева мета індивідуального впливу – формування в суб'єкта системи переконань, поглядів і позицій, що відображають сучасні уявлення про соціально корисні якості індивіда. Указана мета вважається досягнутою тоді, коли особа не через примус, а за переконанням, не порушує законів і норм моралі. Подальше закріплення названих цілей відбувається в процесі правового і морального виховання властивими даним видам діяльності методами. Конкретні способи виховного впливу на індивіда є предметом дослідження таких наук, як педагогіка і психологія. Особливості виховного впливу на правопорушників досконально розроблені в працях психологів і кримінологів, насамперед О. Г. Ковальова та А. П. Закалюка.

Однак сучасний рівень теорії та практики кримінологічного впливу дозволяє виділити деякі інші методи.

Регламентування як метод індивідуального кримінологічного впливу полягає в розробленні та введенні в дію індивідуального правозастосовного акта, що встановлює здійснення певного набору дій особою, яка потрапила в орбіту профілактичного впливу. Цей метод характеризується обов'язковістю виконання запропонованих дій.

Однією з форм регламентування на сьогоднішній день є адміністративний нагляд. Відповідно до статей 5, 7, 10 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», постанову про встановлення адміністративного нагляду та обмежень, які встановлюються щодо поведінки піднаглядного, виносить суддя на підставі подання начальника установи виконання покарань чи начальника органу внутрішніх справ, де мають бути визначені обмеження, які пропонується встановити, та обґрунтування доцільності застосування наступних заходів: заборони виходу з будинку (квартири) у визначений час; заборони перебування у визначених місцях району (міста); заборони виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); реєстрації в міліції [6].

Метод разових впливів застосовується суб'єктом протидії злочинності в процесі його оперативно-службової або іншої діяльності для досягнення позитивних змін у мікросередовищі особи або за його межами, а також для корегування раніше здійснених заходів у зв'язку з обставинами, що змінилися, або усунення деяких дефектів цих дій. Цей метод найчастіше використовується в ході здійснення соціального патронажу або офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки.

Слід звернути увагу на кілька можливих схем організації разових впливів. Так, наприклад, одна з них полягає в послідовному перетворенні складових об'єкта впливу в напрямку від нижчих до вищих елементів системи (від середовища до особи). Переваги цього методу, по-перше, полягають у тому, що з наближенням впливу до вищих ланок накопичується інформація про практику перетворення нижчих. Ця інформація є корисною тому, що з'являється можливість при її використанні змінити вищу ланку таким чином, аби вона оптимально відповідала стану нижчих. По-друге, при використанні цього методу відбувається зміна мотивації особи, у неї зникає відчуття примусу до насаджуваних нововведень.

Варто зазначити, що в цій схемі потрібно проводити послідовні, тривалі в часі зміни системи, що піддається кримінологічному впливу, тому що в підсумку зазначений вплив завжди спрямований на людину або зачіпає її інтереси. Такий вплив вимагає значних витрат часу та ресурсів, необхідних для досягнення мети, при одночасному збереженні стабільності, працездатності й керованості процесів. При накопиченні певної «критичної маси» система «суб'єкт впливу – об'єкт впливу» швидко може перейти на якісно новий рівень. У цьому випадку доречно говорити про небезпечне напруження зв'язків. Тому цей підхід є ефективним у разі наявності сприятливої динаміки внутрішніх і зовнішніх умов функціонування зазначеної системи.

У той же час метод разових впливів за зворотною схемою також має свої переваги. По-перше, він характеризується більшою організованістю на відміну від описаного вище. По-друге, відсутня природна протидія з боку особи стосовно запропонованих дій, тому що при цьому особа ніби «підбудовує» ситуацію під свої інтереси, які в даному разі співпадають з інтересами суб'єкта кримінологічного впливу. Очікуваний позитивний результат – різка зміна поведінки особи з будь-яких причин (у народі в такому разі говорять про «урок на все життя»).

Вплив за цією схемою, як правило, відбувається у більш жорстких умовах, коли, незважаючи на використання значної кількості ресурсів, система втрачає надійність і працездатність. Подальший вплив на середовище та зловживання ним можуть привести до необоротного руйнування системи зв'язків у цілому. Крім того, одержані результати суттєво відрізняються від очікуваних. Цей підхід доцільно застосовувати тоді, коли перший не може забезпечити досягнення позитивного ефекту протягом тривалого часу.

Метод рекомендації є не таким категоричним, як два попередніх, оскільки не встановлює положень, які мають обов'язковий характер. Рекомендація носить форму методичної та інфор-

маційної допомоги і реалізується шляхом консультування. Зміст даного методу різноманітний. Пояснення значимості соціально схвалюваної поведінки, роз'яснення суспільної небезпеки і протиправності окремих форм поведінки, попередження з боку посадової особи про неприпустимість протиправних дій, роз'яснення можливих шляхів вирішення проблем тощо. Цей метод означає, що суб'єкт на основі отриманої корисної інформації сам приймає рішення про використання найбільш актуальних рекомендацій.

Метод еталонного зразка передбачає проведення заходів, спрямованих на перенесення позитивних характеристик з найбільш ефективного об'єкта впливу (еталона) на менш ефективний. Варто застерегти від бездумного копіювання еталона без урахування різниці середовищ функціонування та внутрішніх розходжень об'єктів, тому що в цьому випадку можливий зворотний ефект. Не випадково мають рівне право на існування два, на перший погляд, однакові поняття – передовий досвід і позитивний. Перший ефективно застосовується до всієї групи об'єктів, другий – лише до частини.

Даний метод заснований на проведенні комплексу заходів, що вдосконалюють різні сторони об'єкта. У результаті застосування цього методу виникає мультиплікаційний ефект за допомогою множення позитивних результатів проведення окремих заходів профілактичного характеру. Цей ефект може носити окремий характер або інтегральний. Прикладом першого типу може бути ефект, одержуваний у результаті застосування такого заходу як соціальна оцінка дій особи, коли стимулюються будь-які позитивні зміни в поведінці, а другого – зміни особистісного статусу особи, коли виникає резонансний ефект (одне нововведення породжує ланцюжок інших). На практиці варто прагнути до інтегральної форми ефекту.

Метод конкуренції заснований на послідовному перетворенні певних ранжируваних об'єктів впливу залежно від їхнього пріоритету. Цей метод дозволяє багато в чому без особливих витрат досягати намічених цілей, використовуючи прагнення індивіда бути першим серед рівних. Цей метод останнім часом невинувато забутий і використовується в практиці індивідуальної профілактичної роботи далеко не на повну силу. Основними умовами застосування цього методу є: максимальна об'єктивність у визначенні пріоритетів впливу, офіційне заохочення досягнутих успіхів, а також стимулювання позитивних змін, навіть незначних.

Експеримент полягає в попередньому, експериментальному перетворенні об'єкта кримінологічного впливу з метою визначення доцільності поширення змін на інші подібні об'єкти і корегування технології впливу. Об'єктами експерименту

можуть бути лише компоненти мікросередовища життєдіяльності правопорушника. Експерименти можуть містити у своїй структурі заходи організаційного, управлінського, економічного, соціально-психологічного, виховного, технічного, правоохоронного і змішаного плану.

Практика експериментальних кримінологічних впливів дозволяє сформулювати наступні вимоги до тактичної сторони застосування даного методу:

- намічені експериментальні перетворення повинні не суперечити чинному законодавству і не можуть спричиняти порушення прав і законних інтересів осіб, підданих впливові;

- здійснюються заходи, що дозволяють звести до мінімуму втрати від можливих негативних результатів експериментальних впливів і змушеного повернення до минулих станів, а отримані результати характеризуються стійкістю;

- у процесі проведення експерименту забезпечується контроль за його ходом, проміжними і кінцевими результатами;

- наявні необхідні матеріальні, організаційні та інші умови для здійснення експериментальних кримінологічних впливів.

Застосування даного методу є досить складним з точки зору структури організації. Остання обумовлює не лише підготовку експерименту, але й розроблення і здійснення наміченої програми, вивчення та оцінювання результатів, впровадження результатів у подальшу практику індивідуального кримінологічного впливу.

Відзначаючи в цілому безсумнівне позитивне значення методу експерименту, разом з тим необхідно зробити кілька зауважень.

По-перше, у якості суб'єктів експерименту можуть виступати тільки спеціалізовані суб'єкти протидії злочинності. На практиці далеко не кожен керівник ризикне проводити експеримент зі своєї ініціативи, тому що зазначений метод вносить більшою або меншою мірою дестабілізацію у сформовану систему роботи, а це означає появу зайвих проблем, яких і так вистачає. На нашу думку, активними ініціаторами і «провідниками» експерименту повинні бути громадські формування правоохоронної або правозахисної спрямованості. Це дозволило б на практиці перевірити та оцінити ті рішення проблем, заради пошуку яких й існують дані структури.

По-друге, обрання експерименту як пріоритетного методу кримінологічного впливу повинно бути обґрунтованим і виправданим у конкретних умовах. У випадку, якщо експериментальний стан об'єкта впливу прогнозується як значно кращий від станів, забезпечених іншими видами впливів, на нашу думку, проведення експерименту має свої переваги.

На підставі викладеного констатуємо, що система методів індивідуального кримінологічного впливу не зводиться винятково до форм їхнього прояву, а являє собою теоретичну концепцію певного ступеня узагальнення. Перелік складових системи методів досить широкий і не обмежується наведеними. Подальша деталізація можлива на основі виділення та аналізу інших системних компонентів, наприклад, форм реалізації поставлених завдань.

Список літератури: 1. Криминалогическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с. 2. Яковлев А. М. Индивидуальная профилактика преступлений. Социально-психологический аспект / А. М. Яковлев. – Горький : ГВШ МВД СССР, 1977. – 127 с. 3. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминалогические проблемы / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1973. – 286 с. 4. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужа. – К. : Прецедент, 2004. – 208 с. 5. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с. 6. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : закон України від 1 груд. 1994 р. № 264/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 52. – Ст. 455.

Надійшла до редколегії 21.09.2010

Проанализирована система методов криминалогического воздействия, рассмотрены основные формы их реализации в процессе функционирования механизма противодействия преступности.

System of methods of criminological influence is analyzed; main forms of their realization in the process of crime counteraction's mechanism functioning are considered.